

PUSKELY MÁRIA

ADALÉKOK A SZERZETESI ORVOSLÁS TÖRTÉNETÉBŐL Medicina, orvostudomány, gyógyászat, ápolás

Az első századok szerzetesei gyakran fontolgatták, honnan a fizikai rossz, a test szenvedése¹. Magyarázataik közül néhány: lehet természetes okok következménye, bűncik büntetése, szenvedélyeik tisztulásának eszköze, türelmük próbatétele, érdemeik gyarapítása, lassú vértanúságuk eszköze, végül mint *ultima ratio*, a démon tevékenysége.

Az ifjabb Oszlopos Szt. Simeon (521–592) megbetegedvén és szinte már halálra váltan, ördögűzés után gyógyultnak érezte magát. Az alexandriai amma /anya/ Synklétiké (IV. század) ugyanezt a nézetet képviseli; szerinte a sátán a szenvedéssel akarja a lelket elfordítani Isten szeretetétől². Hasonló a kopt anachóréták tanúsága: az ifjú Pachom mestere, a kemény aszkézistól elcsigázott idős Palemon (†320k.) az orvosok rábeszélésére enged, s némileg enyhít gyakorlatai szigorán. Mikor rájön, hogy ez semmit sem használ, a vértanúk példájától ihletve visszatér előző életmódjához, s rövidesen ismét erőre kap³. A tudós monachos püspök, Caesareai Szt. Basileios (†379) Nagy Aszkétikonja utolsó fejezetét⁴ az orvostudomány méltatásának, illetve a test és lélek kapcsolatának, a betegség okai elemzésének szenteli.

Szt. Benedek (480–547), feltehetően értékes tapasztalatai alapján, a gyógyító orvoshoz hasonlítja az apátot: „mint bölcs orvos minden eszközt használjon fel” a bűnös testvér gyógyítására⁵; ha nincs javulás, „akkor az apát tegyen úgy, mint bölcs or-

---

¹ V.ö. CURA MEDICA ANIMAE sive de Malo, Malique Causis et Remediis OPUSCULUM AUREUM, authore P. Adalberto Tilkowski Soc. Jesu. Tyrnaviae, 1752.

² Görög életírásában (PG 65,1487–1558) megjelennek a lelki (mentalis) hygiéné követelményei, illetve a bűnök tetet-lelket pusztító hatása. Vö. *Vie de Sainte Synclétique*. Spir. Orientale no.9. Abbaye de Bellefontaine, 1972., valamint Szünklétiké amma mondásai: *A szent öregek könyve*, ford. Baán István. Bizantiológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 2001. 892–909.

³ *Acta Sanctorum* Januarii I. Anvers, 1643. 675–677.

⁴ Bővebben kifejtett szabályok 55.

⁵ Regula S. Benedicti 27,2

vos: ha az enyhítő szereket, ha az intések kenőcsét és a Szentírás orvosságát már használta, ha a kiközösítés és a vesszőzés tüzes vasát is..., akkor imádkozzék érte.”⁶ „Beteg voltam, és meglátogattatok” (Mt 25,36). Ez a mondat gyakran készítette a szerzeteseket arra, hogy gondozzák, ápolják a betegeket. Palladius (†431) beszél egy Apollonius nevű nitriai szerzetesről, aki élete utolsó két évtizedében e nemes szolgálatnak szentelte magát. Lehetősége szerint gyógyszereket is beszerzett Alexandriából, s ezeket celláról-cellára járva osztotta szét a testvéreknek. Ugyanő ír egy Eulogius nevű alexandriai testvéréről, aki egy béna beteget vett magához, és tizenöt éven át ápolta. Egy ankyrai monachus, veterán legionárius, rendszeresen látogatta a bebörtönzötteket és a betegeket; útközben egyszer váratlanul elhagyatott, vajúdnőre talált; gondolkodás nélkül segítette gyermeke világra hozatalában⁷.

A közösségi, monasztikus életmód kialakulásával nem tűnt el ez a spontán betegszolgálat. A VI. századi *Regula Magistri* előírja, hogy a monachusok látogassák, vigasztalják és szolgálják a betegeket⁸. A kopt Pachom (†346) közép-egyiptomi monostoraiban szervezetteren folyt a betegellátás: külön beteghelyen, megbízott betegszolgákkal, számukra készített étellel. „Angyali Regulája” nyolc fejezetben foglalkozik az ápolás részleteivel⁹.

Szt. Ágoston (354–430) vitás kérdésekben az orvosi tekintélyhez folyamodik¹⁰; Sevillai Szt. Izidor (560–636) és brágai Szt. Fructuosus (†665) Regulái egy, szükség esetén több betegápolóról, valamint külön betegteremről rendelkeznek. Condat apátja, Szt. Eugendus (449–510), életírása szerint, a beteg szerzetesnek még azt is megengedte, hogy kívánsága szerint választhasson magának ápolót¹¹. Az apátok, megcsodálva ugyan a korai anachoréták hősies aszkézisét, alattvalóikat óvják a túlzásoktól, mondván: ésszerűtlen a test tönkretétele, ezért ez nem lehet kedves Isten előtt. A beteg szerzetes kevésbé készséges Isten szolgálatára. A bencés Bingeni Szt. Hildegárd (1098–1179) még hozzátézi: az egészséges ember jobban ellen tud állni a kísértéseknek, mint a betegeskedő.

A bencések kórházi és betegápoló gyakorlata a Karoling korban bontakozik ki¹². Királyi parancsra a monostorok mellett nagyobb méretű befogadó vendégszállást,

⁶ Regula S. Benedicti 28,2–4

⁷ Vö. Historia Lausiaca PL 73,1087–1234.

⁸ Regula Magistri 70.

⁹ Regula P.N. Pachomii 40–48.

¹⁰ Regula S. Augustini ad servos Dei 18. 34–35.

¹¹ *Acta SS* Jan. I. 50–54.

¹² Vö. Heinrich Schipperges: *Die Benediktiner in der Medizin des frühen Mittelalters*. St. Benno Verlag, Leipzig, 1964.

betegházakat létesítenek, felszerelve minden szükségessel és ellátva betegápolókkal. Alcuin (730–804) javaslata: a monostori iskolákban tanítani kell a medicinát, az orvostudományt is. A IX. századi regula-magyarázatok részletesen foglalkoznak a betegellátással¹³, nem feledve egy paragrafust, hogy ti. mit kell tenni azokkal, akik csak szimulálnak¹⁴. E századból maradtak fenn az első orvoslási leírás-gyűjtemények.

A VII. században alapított sankt-galleni apátság tervrajzán szerepel egy különálló kórház a súlyos beteg szerzetesek részére, kis templommal, konyhával és fürdővel is ellátva. Ugyanott külön épületrész (*domus medicorum*) az orvos számára, helyiség a gyógyszerek tárolására, kert gyógynövények termesztésére... „Szegénykórház” is épül, egyben menedékhely (*hospitium*) mindazok számára, akik ápolásra, gondozásra szorulnak. Az alaprajz, illetve a híres apátság emléke bizonyítja az akkoriban ugyan-csak korszerűen szervezett egészségügyi szolgálatot.

Megjegyzendő, hogy az orvos, *medicus* titulus olykor csak megtisztelő jelző, mint pl. a jeles bencés magister, író, költő és muzsikus Notker Balbulus (840–912) vagy a normandiai Bec apátja, majd Canterbury tudós érseke, Lanfranc (1005–1089) esetében. Azt viszont monostori krónikák bizonyítják, hogy beteg szerzetesekhez gyakran kintről hívtak jeles orvosokat. Valószínűleg ez vált általános gyakorlattá.

A XI–XII. századi monasztikus reformok idején különösen nagy figyelmet fordítanak a közösség beteg tagjaira¹⁵. 1040 és 1132 között a nagy létszámú Cluny apátság három, egyre nagyobb méretű kórházat is épít, ezeken felül még egy hospitiumot a zarándokok és a környékbeli szegény betegek számára. A kor konstitúciói és szokásgyűjteményei (*Consuetudines*) részletes előírásokat tartalmaznak a kórházra, az ápolókra és a betegekre vonatkozóan. Megkülönböztetik, olykor külső jellel is az ambuláns és a fekvő betegeket, szabályozzák az elhunytak temetési rendjét. Bizonyos gyógyítást célzó kezeléseket orvosi engedélyhez kötnék; e szövegekben lehet olvasni a betegségek különböző fajtáiról. Immár jól elkülöníthető a „*medicus*”, az őt segítő „*assistent*”, az „*apothecarius*” és a betegszolgák feladatköre. Ami a higiéniét illeti: a kor viszonyaihoz képest ez is fejlettebb az átlagnál. A betegek például gyakrabban fűrödhetnek, mint az egészségesek. Ismert a diéta is: a súlyos betegek válogatott,

---

¹³ Vida Tivadar: «A szerzetesregulák egészségügyi és karitatív elemei». *Ökumenika* 3(1997) 29. sz. 7–11.

¹⁴ Vö. Von Corbinian Gindele OSB: «Zur Frühgeschichte klösterlichen Krankendienstes». *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens*. 84(1973) 451–458.

¹⁵ Josef Semmler: «Die Sorge um den kranken Mitbrüder im Benediktinerkloster des frühen und hohen Mittelalter». Peter Wunderli (Hrsg.): *Der kranke Mensch in Mittelalter und Renaissance*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1986.

könnyű ételeket, az anyarozzal fertőzött kenyér helyett fehér kenyeret kapnak, a lábadozók tápláló, erősítő étrendet élveznek.

Hosszú évszázadokon át a köpölyözés és főképp az érvágás a leggyakrabban alkalmazott „műtét”, ezt szinte minden baj esetében hatékony gyógyeljárásnak minősült¹⁶. Egészségesnél is alkalmazzák; a ciszterci rendben évente négyszer, a karthauzi remeterendben évente legalább hatszor kötelező volt az érvágás¹⁷, amit a monostor orvosa előírt szertartás közepette végzett el. Egyébként ez a XIII. századi *Antiquae Consuetudines* meghatározza, hogy a karthauzi monostor szerzetesorvosa ugyan nem hagyhatja el a klauzúrát, de a monostorba hozott beteget el kell látnia, ezért azonban soha semmit sem fogadhat el.

A karthauzi és a ciszterci szerzetes a halandó test betegségében megpróbáltatást és – mint maga Szt. Bernát is – holokausztumot, egészen eléggő áldozatot látott. Ugyanakkor ezek a XII. századi rendek is építenek kórházat, természetnek gyógynövényeket, készítenek különféle gyógyszereket, és bízhatnak meg testvéreket a betegek odaadó ápolásával. Mivel azonban a XII. századi reform az eredeti szigorhoz való visszatérés/megújulás vágyából született, ami erőteljesen hangsúlyozta a teljes lemondás, a lassú vértanúság eszményét, a világtól és annak szellemétől való teljes elszakadás követelményét, tiltó törvények is születtek. A clermont-i zsinat 1130-ban úgy rendelkezik, hogy szerzetesek semmifajta orvosi tevékenységet ne folytassanak. Ez a tilalom évszázadokon át érvényben maradt, sőt újabb rendeletek következtében tovább szigorodott: Tours-i zsinat (1236). Természetesen nem a betegápolásról van szó!

Arab hatásra nyílnak meg Európa egyetemai a természettudomány s így az orvostudomány előtt. Elsőként a dél-italiai, bencés eredetű salernói orvosi iskola (*Schola Salernitana*) alakul meg. Eredetét valahol a IX. században kell keresnünk, virágkorát

---

¹⁶ A Schola Salernitana előírásai szerint:

XCIII

Menyi időshöz illik az ér-vágás

Tizenhét esztendőn az ér-vágást kezdgyed:	Has-menést meg-állit: bélt javit, és gyomrot:
Mert nagy erő hadgya azzal el a' tested.	Az érzékenségnek ad ő tisztaságot.
Bor itallal hozhadd az után meg véred:	Hogyha nem alhatol, álmat hoz szemedre:
Csak étellel lassan gyül meg nedvességed.	Restséget el üzi, ne szállyon testedre:
Szemnek világot ad, s' testnek tisztaságot:	Hallást is élesit, ne juss siketsegre:
Agyat- s' elmét újjit, és a' velős csontot:	Szót tisztit: erőt ad. Mind segít ezekre.

(A *Salernitana Schola JO EGÉSSÉRŐL* irtt KÖNYVE, 1694)

¹⁷ Vö. *Statuta Ordinis Carthusiensis XXXIX. De Minutione*. Továbbá XVII. *De Infirmis, qui mittitur ad inferiorem domum*. XXXVIII. *De cura infirmorum*. Holstenius: *Codex Regularum*. Augsburg, 1759. I. p 325; 319.

a XI–XIII. században élte. 1050 körül Alfanus apát, *magister Salernitanus* több orvoslással foglalkozó művel gazdagította a Salernói Szt. Péterről nevezett monostort. A tudásáról és a keleti orvoslásban való jártasságáról ismert bencés Constantinus Africanus 1065-től működött és tanított Salernóban¹⁸. Számos Keletről hozott orvoslási írást fordított le szabadon görög (Hippokratés, Galénos) és arab nyelvből (Honnain, Abu Dzsafer, Isaak ben Salomon Israeli). „Miután én, Constantinus, felmértem az orvoslás igen nagy hasznát, s átfutottam a latinok köteteit is, melyek, bár számosak, nekem nem tűntek elégségesnek az orvoslásba való bevezetéshez, a mi régi és modern /szerzőink/ felé fordultam”¹⁹. A „régiek”: Hippokratés, Galénos, a „modernek”: a IV. századi pergamoni Oribasius (Julianus Apostata orvosa), a lydiai Tralles híres görög orvosa, Alexander (VI. század) és a VII. századi alexandriai orvos, Paulus. Érdekes módon a felsorolásban nem szerepel Constantinus idősebb kortársa, Avicenna (980–1037): A Prologusban valamennyi szerzőről értékkítéletet mond, olykor sommásat: „Amit csak Paulus mondott, jól mondta, de elhagyta a természetes /dolgot/ (*naturalia*), könyveit pedig rosszul rendezte el”²⁰. Constantinus az egész emberi tudást három részre osztja: *Physica, etica, logica*. (Ez a sztoikus eredetű filozófiai felosztás megjelenik már Szt. Ágoston, illetve Sevillai Szt. Izidor *De medicina*/ műveiben). Szintézist akar létrehozni abban a meggyőződésben, hogy az orvostudomány egyiknek sincs kizárólagosan alávetve, de mindhárom gondolat-körével érintkezik²¹.

---

¹⁸ A bencés Constantinus Africanus műveinek kiváló elemzését nyújtja Danielle Jacquart: «Le sens donné par Constantin l'Africain à son oeuvre: Les Chapitres introductifs en Arabe et en Latin». *La science occidentale entre deux renaissances (XIIe s.–XVe s.)*. Variorum, Great Britain, 1997. 71–89.

¹⁹ Domino suo /Desiderio/ Montis Cassanensis abbati (...) Cum totius, pater, scientie generalitas tres principales partes habeat, omnes enim saeculares seu divine littere subiciuntur loyce, ethice seu phisice, medicina enim litteralis cui harum posset subici a compluribus solet dubitari. Soli enim loyce non supponitur, cum neque propria inventio nec iudicium in ea dominantur. Phisice soli non subicitur, cum non tantum necessariis, sive probabilia sint, fulciatur argumentis. Ethice soli videtur absurdum subici, cum disputare de solis moribus non sue sit intentionis. Sed, cum oporteat medicum esse rationabilem rerum naturalium et moralium tractatorem, constat quia in omnes incidit diversis cogitationibus omnibus subici. Unde ego Constantinus tantam huius artis utilitatem perpendens latinorumque volumina percurrrens, cum licet multa essent non tamen introducendis etiam sufficere viderem, recurri ad nostros veteres sive modernos. (Constantinus Africanus: *Theorica* I. I. Prologus)

²⁰ Prologus I.

²¹ Vö. *Liber de gradibus*

Latin nyelvű művei, köztük a legrégebb arab tankönyv, Honain (808–873) szemészeti művének fordítása (*Liber de oculo*)²² rendkívüli hatást kiváltva, gyorsan terjedtek Itáliában és német földön²³. A karthagói származású, eredetileg iszlám hitű *medicinae doctor* Montecassino apátságban hunyt el 1087-ben.

A *Schola Salernitana* népszerűségére jellemző, hogy ismertetése (igaz, címében tévesen) 1694-ben már magyar nyelven is napvilágot látott²⁴, sőt több kiadást is megért.

Salerno mellett²⁵ a XII/XIII. századtól medicina oktatás folyt Montpellier (első említése 1137), Bologna, később Párizs és az arab tudományok fellegvárának számító Toledo egyetemén. A *Schola Salernitana* 1817-ben szűnt meg.

Nem maradhat ki a sorból a domonkos Nagy Szt. Albert (1200k–1270), tudós polihisztor, a modern természettudomány előfutára, aki Kölnben, majd a Sorbonne katedráján (1200–1270) tanítja hallgatóit a teremtett világ és benne az emberi test csodáira²⁶. Leghíresebb tanítványa Aquinói Szt. Tamás! Bingeni Szt. Hildegárd (1098–1179) bencés apátnő pennája alól orvoslási, gyógyászati, fűvészkerti ismeretek kerülnek ki. A középkori monostori bibliothékák kódexei között így sokasodnak a kórtani, gyógyszerészi, általános orvoslási kötetek, gazdagodnak a monostori apothékák; a receptgyűjtemények, bőven merítve a népi orvoslás hagyományából, századokon át tovább bővülnek... Az orvosló szerzetesek előszeretettel ajánlanak gazdagon fűszerezett borokat, párlatokat és keneteket.

A zárt monostorok falain túl a későközépkor Európája radikális átalakuláson megy át, s megoldhatatlan egészségügyi problémákat hordoz. A társadalmi-politikai okok ismertek: a népesség növekedése, az utakat ellepő zarándokok és keresztes hadak (nyomukban a fekete himlő), majd a száz éves háború és az Európát szinte negyedszázadonként pusztító pestis, éhínség, a gyermekhalandóság, a lepra jelenléte

---

²² Vö. Zajácz Magdolna: *Történelem szemorvosoknak*. Aesculart Bt., Budapest, 1993. p 22.

²³ A Pray-kódex reguláiban megjelenő diétával, fűvekkel történő orvoslás is Constantinus Africanus hatásának tulajdonítható. Vö. Ernyey József: «Szerzetesrendjeink gyógyszerterárai». *A Magyar Gyógyyszerésztudományi Társaság Értesítője* 8(1932) 3.sz. p 12.

²⁴ Anglia országban lévő Salernitana Scholanak JO EGÉSSÉGRŐL való meg-tartásnak módgyáról írott KÖNYVE, Mellyet a' Nemes, és Hires Anglia Salernitana Schola irtt vólt régen Déák nyelven. Az után pedig Magyarra fordíttatott, és Rhythmusokba alkalmaztatva Harmadszor Nyomtatott Kolosvárt, az 1770. Esztendőben

²⁵ Schmitz, Rudolf: *Geschichte der Pharmazie*. Govi Verlag, Eschborn, 1998. «Salerno als civitas Hippocratica. Toledo. Montpellier». 281–292. 478–481.

²⁶ Vö. *De vegetabilibus*. A Borgnet: *Alberti Magni opera omnia*, 1890–1899. – Nagy Szt. Albert műveinek teljesebb kiadása Bonnban jelenik meg 1952-től az Institutum Alberti Magni gondozásában.

és ismeretlen ázsiai betegségek felbukkanása... Az ősi monasztikus rendek kialakult orvoslása, bármily nagyvonalú is, már nem szolgálhat modellként. Új, karitatív rendek, testvérületek lépnek fel; ezek eredete leggyakrabban a szentföldi ispotályos lovagrendek működésére vezethető vissza. A Johanniták, a Máltai és a Teuton lovagrend tagjainak nagy része betegápoló szolgálatot folytat; a kórtermekben segítők, betegápoló „lovagi” nővérek dolgoznak. A zárandokházakban ispotályos lovagok, szerzetesek és világiak állnak a szentföldi zárandokok szolgálatára. A lovagrendek, miután végleg kiszorultak a Szentföldről (1291), katonai renddé alakulnak, csak néhány házban (a Teuton lovagok Marburgban, a Johanniták Rhodosz szigetén) folytatják eredeti betegápoló szolgálatukat. Az első, kimondottan betegápoló *ordo* az Antoniták rendje, melynek tagjai elsősorban a járvány sújtotta területeken tevékenykednek. A Szentlélek Testvérület Montpellier-ben jön létre, ápoló és szegénygondozó céllal. Köszönhetően a pápai jóváhagyásnak, a fraternitas rendkívül gyorsan terjed Európában. Francia földön szinte minden városban felépül a «Hôtel de Dieu» betegápoló intézmény; Itália-szerte a Szentlélek Testvérület majd szerzetesrend tagjai végzik a betegápolást kórodákban, magánházakban... Bármely intézményről legyen is szó, kórházak, lazarettek, gyógyíthatatlan betegek háza, lepratelepek – a betegápolás szoros kapcsolatban marad a földrészt örök problémájával, a nyomorgó szegények ellátásával, gondozásával.

BIZÁNC filozófus orvosainak (*physikoi*) tevékenysége Hyppokratés (Kr.e. 460–370) és a pergamoni Galenos (130–199) nyomán a görög, illetve az abból kibontakozott római orvoslás hagyományaira épült, majd a középkorban szorosan összekapcsolódott a szentek testet-lelket gyógyító karizmájával. Az orvosok (*iatroi*) működésére vonatkozóan elszórt adatok találhatók levelekben, udvari krónikások műveiben, összefoglaló történeti munkákban (pl. Anna Komnéné /†1147k./ *Alexias* c. művében²⁷ részletesen leírja apja, Alexios Komnénos /†1118/ utolsó betegségét) s nem utolsósorban hagiographiai művekben, szentekről szóló életírásokban. A lelket-testet gyógyító szent orvosok között szerepel: Ignatios pátriárka (847–58; 867–877), a Konstantinápolyban ingyen gyógyító Tarsosi Diomédész, aki Diocletianus alatt vértanúhalált szenvedett, a konstantinápolyi kórházépítő Szt. Sampson (VI. század), aki a római egyházban a *pauperum exceptor* jelzőt kapta, Oszlopos Szt. Lukás (†979), az ifjabb Lukás Steiriotés (†953), akinek sírját a számos gyógyulás nyomán „nyitott kórháznak” hívták (*amisthon iatreion*), továbbá a dél-itáliai ifjabb Szt. Sabas (†995), Rossanói Szt. Neilos (910–1004), a grottaferratai monostor alapítója, aki

---

²⁷ PG 131,79–1212

szerint egyetlen gyógyító orvos van, maga Jézus Krisztus; az orvos gyógyító szolgálatában tehát Krisztus hatalma nyilvánul meg. A dél-itáliai Kalamizzi Szt. Cyprian (†1210k.) miután apjától elsajátította az orvoslás tudományát, épített egy „szent házat”, ahol ingyen gyógyította a betegeket. Az athoszi Nagy Laura krónikájában szerepel egy kiváló orvos-monachos (*nosokomos*), név nélkül, valamint egy ugyancsak e közösséghez tartozó Timotheos nevű orvos.

A leghíresebb orvosok között foglal helyet Meletios monachos (IX. század). Az *emberi testről* és *A lélekről* írt értekezéseit évszázadokon át alpmunkaként forgatták²⁸. Fennmaradt kéziratai számos orvoslási leírást is tartalmaznak. Életét a Komnénosok jónevű költője, Theodoros Prodromos örökítette meg.

Bizánc és a keleti tartományok nagyobb kórházaiban speciális részlegek fogadták a betegeket: szülészet, nőgyógyászat, szemészet, bőrgyógyászat, seborvoslás, belgyógyászat és fogászat. Az egyes osztályok élén orvos állt, munkáját felcserék és ápolók segítették. Orvosi műszerek fennmaradt listáiból következtethetünk a sebészi beavatkozások technikájára (érvágó, katéter, égető vas, foghúzó szerszám). A fejlődő orvoslási gyakorlat és ezek szakszerű leírásai bizonyítják; mennyire áthatotta a bizánci társadalmat az emberi test iránti tisztelet és a gyógyítása iránti érdeklődés. Bizánc görög orvoslási és gyógyszerészeti tudásából sokat átvett a középkori arab és az örmény medicina, amint az Ibériai félszigetet meghódító mórok által a fejlett arab orvoslás eredményei visszahatottak az európai orvosi iskolákra.

Kelet szerzetesi orvoslásának egyik páratlanul értékes dokumentuma, az Árpád-házi Szt. Pirooska/Eiréné császárné (†1134), II. Joannés Komnénos hitvese által alapított bizánci Pantokrator monostor, a beteg szerzetesek számára abban található hatágyas betegterem, a monostor közelében felépített kórház (*xenón, nosokomeion*) és *gérokomeion*, aggok háza²⁹. Részletes leírása megmaradt az alapítólevélben (*Typikon*), illetve Szt. Pirooska/Eiréné két korabeli életírásában (*synaxarion*)³⁰. A kórház építésének, majd a betegszolgálatnak menetét maga Eiréné császárné felügyelte, aki halála előtt röviddel maga is „elhagyva a koronát és a bíbort, a gyolcsruhát, a bíborköpenyt, az apácák condráját” öltötte fel: *Xené* néven szerzetesnő lett³¹.

---

²⁸ PG 64,1075–1284

²⁹ Vö. MORAVCSIK Gyula: *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor*. Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei, 7–8. füzet. Budapest, Konstantinápoly, 1923.

³⁰ *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai: A Pantokrator monostor Alapítólevele 109–113; Eiréné élete 113–121; Költemény a Pantokrator monostorról 121–126*. Moravcsik Gy. fordításában, 1988.

³¹ Theodoros Prodromos: *Epitaphium*. Sírvers a Rómaiak boldog császárnéjára, Eiréné úrnőre, mintha a sírban fekvő mondaná. *i.m.* 172–173.

MAGYAR FÖLDÖN³² is többnyire papok, kanonokok, szerzetesek folytattak valamiféle „korszerű”, a népi kuruzslást kerülő orvoslást³³. Wertner Mór 33 középkori külhoni és magyar orvost mutat be Könyves Kálmán korától II. Ulászlóig³⁴. Köztük szerepel Tibor mester (1257), a domonkos Rudolf frater, Candida nővér orvosa és a minden bizonnyal külhoni Gellért, *doctor medicinae*, IV. László gyógyító mestere.

Az egyik közismert orvos nevét szepesmegyei krónikák őrizték meg³⁵: a nagy tudományú, könyvkedvelő Muther, szepeshelyi káptalani prépost (1264–1281) IV. Béla, majd fia, V. István káplánja és orvosa volt egy személyben. Neve még IV. László uralkodása idején is adatolható³⁶. IV. László udvarában felbukkan egy Tivadar nevű orvosló ferences szerzetes neve is.

A Szepességben egyébként két szerzetes tagjai is beírták nevüket az orvoslás történetébe. Darócson az Antoniták saját kórházukba fogadták be és gyógyították a szegény betegeket, 1288-ban templomot is emeltek a kórház mellett. Intézményük végső ínségre jutva, 1555-ben szűnt meg.

A karintiai Seitzből érkezett karthauzi szerzetesek 1299-ben telepedtek meg Menedékszirten (Schauberg, Lapis refugii), közel a Hernád folyóhoz. 1543-ig tartott rendkívül viszontagságos életük. Mindig volt közöttük *medicinae doctor* is, aki a monostorhoz menekült szegényeket, betegeket megorvosolta, a monostorban kialakított apothéka szereivel ellátta. A tehetetlen betegeket a monostor egy külső helyiségében ápolták, halálukig. Rablótámadás következtében pusztult el a monostor 1543-ban.

A Dunajec jobb partján, a lengyel föld felé vezető „sóút” közelében, Kokas comes kezdeményezésére épült fel Lehnice karthauzi monostora. Gyógyító szolgálatukról ugyancsak a szepességi krónikák tudósítanak. Ezt az imádságos központot a husziták semmisítették meg 1563-ban.

A ferencesek Szeged-Alsóvárosi kolostora a XV. század végétől a török dúlta terület egyik gyógyító központjává vált. Erről fennmaradt orvoslási „szakkönyvek”

---

³² Zolnay László a régész szemszögéből tekint végig a magyarföldi orvoslás, betegek és betegségek, országos járványok, első hazai orvosaink és az orvoslás középkori eredetű szakkifejezéseinek történetén: *Kincses Magyarország*, Magvető, Budapest, 1978. «Betegek a régi világban» 137–157.

³³ E rövid ismertető nem térhet ki a magyar földön működő ispotályok történetére.

³⁴ W.M.: «Középkori magyar orvosok és gyógyszerészek». *Századok* 27(1893) 599–608.

³⁵ Vö. *Analecta Scepusii sacri et profani*. Collegit Carolus Wagner, Posonii et Cassoviae, 1778.

³⁶ Vö. Weber Samu: «A gyógyászat első nyomai a Szepességen». *A Szepesi Orvos- és Gyógyszerészegylet Évkönyve az 1888. egyleti évrre*. Késmárk, 1899. p 34.

adnak hírt az utókornak. A barátok orvosló tudományát a török is igénybe vette, amint erről Mehemet pasa egy 1643-ban írott levele is tanúskodik³⁷.

Mindeközben sorozatos egyházi tilalmak igyekeztek gátat vetni a papok és szerzetesek orvoslási gyakorlatának. A Budai zsinat 1279-ben elrendelte, hogy a papok hagyjanak fel a sebészet azon részével, mely égetéssel és metszéssel jár³⁸. Rendszeres orvosi képzésről egyetemek híján különben sem lehetett szó. Feltételezések szerint a Nagy Lajos által 1367-ben alapított rövid életű Pécsi Egyetemen a XIV. század végén V. Orbán engedélyével orvoslást is tanítottak. A Zsigmond alapította (1395) Óbudai Egyetemen feltehetően működött orvosi fakultás; XXI. János privilegiális bullája kifejezetten említi az orvosi tudomány karát. A Vitéz János kezdeményezésére és Mátyás nevéhez kapcsolódó Pozsonyi Egyetemen, rövid fennállása alatt medicinát is oktattak. Ezen első kezdeményeket a török támadás csírájában fojtotta el³⁹.

A Nagyszombati Egyetem alapításakor a jezsuita Pázmány a jog és a teológia mellett az orvosi disciplinát is be akarja vezetni. Az ő korában ugyanis már csak elvétve akad egy-egy olyan tudós, minden bizonnyal külföldön tanult szerzetes, mint Nagy Marcell, aki „1598-ban bölcsélet- és orvostudor (*medicinae doctor*) trencsényi főesperes, nyitrai kanonok, szalkai apát volt. 1602-ben kelt végrendeletében 100 forintot hagyott az apátság oltárára, s még mentegette is magát, hogy csak ennyit hagyott, de török fogságban lévő testvérét kell kiváltania. Még végrendelezése évében meghalt.”⁴⁰ A magyar bencés rendtörténet lapjain még e korban is feltűnik néhány olyan pannonhalmi monachus neve, akik szembetűnő módon jelzik a szerzetesi orvoslás, a gyógyfűvek, a gyógyszerkészítés és a betegápolás iránti érdeklődést. Ezek is többnyire külhonból érkezettek, de akad közöttük magyar is. A szász eredetű Himmelreich György kormányzóapát (1607–1637) fennmaradt, 454 könyvet sorjázó katalógusa „Medicina” jelzettel 19 orvosi kötetet tartalmaz. A sziléziai származású Magger Placid főapát (1647–1667) 2318 kötetes gyűjteményében 35 „Libri ad medicinam pertinentes” orvosi könyvet regisztrál. A szombathelyi születésű Lancsics Bonifác (1674k–1737) gazdag kéziratos hagyatékában található egy 232 oldalas

---

³⁷ Vö. Bálint Sándor: «A Szeged-Alsóvárosi Ferencrendi kolostor hajdani gyógyító tevékenysége és orvosi szakkönyvei». *Comm.Hist. Artis Medicinae* 73–74(1974) 173–177.

³⁸ „Ne illam partem chirurgiae exerceat clericus, quae in ustionem, vel in cisionem tendat”. Idézi Dr. Baradlai János: «A magyar bencések egészségügyi tevékenysége a királyság első évszázadaiban» c. cikkében, *Magyar Kultúra* 32(1929) I. félv. p 204.

³⁹ Schultheisz Emil: *Traditio renovata*. Orvostörténeti Közlemények. suppl. 21. Budapest, 1997. «Zur Geschichte des medizinischen Unterrichts in Ungarn vom frühen Mittelalter bis 1769». 177–183. «A hazai orvosképzés története a nagyszombati Orvosi Kar felállításáig». 185–195.

⁴⁰ *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története* XII/b kötet. p 421.

latin nyelvű, több száz receptet, gyógyászati eljárást és betegség-megelőző tanácsot tartalmazó kéziratos könyv. Edel Demjén frater (†1727) bajor földről került a Szent-Márton-hegyi monostorba, kiváló sebészként tartották számon. Ugyancsak sebészként jegyzi a rendtörténet a győri Kiss Demjén fratert (†1754); anatómia szak-könyvében olvasható bejegyzése: „Procuravit Fr. Damianus Kiss OSB Professus, Chirurgus”.

Pázmány, a rendszeres egyetemi orvosképzést hiányolva, Barberini bíborshoz intézett levelében keserű sorokat vetett papírra: *A medicina adeo haec nostra natio aliena est, ut nec unicus quidem Ungarus medicus reperiatur, sed exteris et advenis utuntur*; Nemzetünkben az orvostudomány annyira ismeretlen, hogy egyetlen magyar orvost sem lehet találni, külföldieket és jövevényeket alkalmaznak⁴¹. – Pázmány nem járt sikerrel. A Nagyszombati Egyetemen csak másfél évszázaddal később, Mária Terézia uralkodása alatt, 1769-ben nyílt meg a *facultas medica*, monachusok számára azonban még mindig el nem érhetően. Ugyanettől az évtől Egerben, az Irgalmas rendi kórházban már egy jó nevű orvos-iskola (*Schola Medicinalis*) működött, Markhot Ferenc doktor, főorvos vezetésével. Nem tudni miért, az egi irgalmas-rendi orvosi iskola 1774-ben megszűnt.

Az orvostudományi egyetem kapui szerzetesek előtt a XIX. században, szerzetesnők előtt pedig (nagy küzdelmek árán) csak a XX. században tárultak fel, pedig a betegápolás szolgálatát világszerte és hosszú évszázadok óta legnagyobb részt szerzetesnővérek végezték⁴². A rendszeres gyógyszerészi képzés a XIX. századtól már nem ütközött akadályba, a szerzetesek orvosi képzését akadályozó egyházi rendelkezések feloldása viszont sokáig váratott magára. A szerzetesek felsőfokú egészségügyi képzése a XIX. századi nagy gyarmatosítási hullámmal vált égetően szükségessé... De ez már a világmissziók XVI. századtól kezdődő történetéhez tartozik⁴³.

---

⁴¹ MOL, Acta Jesuit. Irr. Coll. Tyrnav. B 413. Nro 191.

⁴² Elisabeth Dufourcq: «Les religieuses européennes au service de la santé et du développement 1639–1989». *Vie Consacrée* 1992. no.6. 359–371. – Geneviève Piret: «La vie religieuse apostolique féminine dans le monde de la santé». *Vie Consacrée* 1994. no.6. 344–358.

⁴³ Vö. Sabine Anagnostou: «Die Missionsmedizin der Jesuiten in Mittel- und Südamerika (XVI–XVIII. Jh.)» *Cistercienser Chronik* 109(2002) Heft 2. 241–253.

Összefoglalásul

A legrégebbi betegápoló, beteggondozó rendek:

- Congregatio S. Bernardi, Szabályozott Bernáthegyi kanonokok (al. Mentthoni Szt. Bernard, 1051)
- Ordo Hospitalarius S. Antonii, Antoniták Ispotályos Rendje (Vienne, XI. század)
- Ordo Equitum Hospitalensium S. Joannis de Jerusalem, Johanniták (Jeruzsálem, 1048)
- Ordo Equitum S. Lazari Hierosolimitani, Szt. Lázár Lovagrend (Jeruzsálem, 1120)
- Ordo Hospitalarius S. Spiritus, Szentlélek Ispotályos Rend (al. Guido de Montpellier, Montpellier, 1175)
- Ordo Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum, Rabkiváltó Trinitáriusok (al. Mathai Szt. János és Valois Szt. Felix, 1198)
- Canonichesse di S. Spirito, Szentlélek Ispotályos kanonisszák (al. Guy Montpellier, első említése 1228)

A legfontosabb újkori, világszerte elterjedt betegápoló, orvosi szerzetesrendek és kongregációk:

1. Elsődleges hivatásként:

- Ordo Hospitalarius, „Fatebenefratelli”, Irgalmas Testvérek (al. Istenes Szt. János, Granada, 1537)
- Ordo Ministrantium Infirmis, Kamillianusok (al. Lellisi Szt. Kamill, Róma, 1584)
- Elisabethinae, Árpád-házi Szent Erzsébetről nev. nővérek (al. Apollonie Rademacher, Aachen, 1622)
- Figlie di San Camillo (B. Giuseppina Vannini, Róma, 1892)
- Missionsärztliche Schwestern, Medical Missionaries (al. az osztrák Dr. Anna Dengel, 1925)
- Medical Missionaries (Nigéria, 1937)

Megközelítő adatok szerint ma, az öt világrészben, mintegy félszáz, kizárólag betegápolásra alapított, férfi, ill. női rend és kongregáció működik⁴⁴.

---

⁴⁴ *Annuario Pontificio* 2005.

2. Kórházi, szociális és egyéb szolgálat:

Filles de la Charité, Irgalmas nővérek (Páli Szt. Vince és Marillac Szt. Lujza, Párizs, 1630)

Szatmári Irgalmas nővérek (al. Hám János, Szatmár, 1842)

Barmherzige Schwestern vom hl. Kreuz, Keresztes nővérek (al. B. Maria Teresia Scherer, Ingenbohl, 1852)

Megváltós nővérek (al. Elisabeth Eppinger, Niederbronn, 1867)

Szalvátor nővérek (al. Therese von Wüllenweber, Tivoli, 1888)

Missionaries of Charity (al. Calcuttai B. Teréz anya, 1950)

Néhány szemléltető szöveg a IV–XX. századból

IV. század. *Senki se lépjen be a betegek helyére, aki maga nem beteg. Aki beteg, azt a ház előjárója vezesse el a betegek ebédlőjébe. – Az előjáró engedélye nélkül senki se merjen beteget látogatni. A ház előjárójának parancsa nélkül sem rokona, de még testvére sem léphet be oda.* (Regula S. Pachonii 52; 57)

IV. század. *Antal abba kinyilatkoztatást kapott a pusztaságban: «A Városban él valaki, aki hasonlít hozzád. Hivatására nézve orvos, aki vagyona fölöslegét a nélkülözőknek adja, és egész nap az angyalokkal együtt éneklí a Háromszorszent Éneket».* (A Szent öregek könyve, «Antal abba», 24. Ford. Baán István.)

IV. század. *Mivel Isten parancsa szerint vissza kell térniünk a földbe, melyből vétettünk, s össze vagyunk kötve a bűn következtében sokféle betegségnek alávetett testtel, ezért kaptuk meg az orvostudományt, hogy a betegeknek lehetőség szerint megkönnyebbülést szerezzén. – Ha már rászorulunk, igyekezzünk ezt a tudományt úgy felhasználni, hogy ne egyedül ezt tekintsük az egészség vagy betegség legfőbb okának, hanem mindig csak Isten dicsőségére és a lélek ápolásának mintájára forduljunk a gyógyszerek segítségéhez. Ha nem állnak rendelkezésünkre az orvostudomány segédeszközei, ne gondoljuk azt, hogy a szenvedésektől való szabadulásnak minden reménye csak ebben a tudományban lehet. – Testünk gyógyulása végett vállaljuk a különféle műtéteket, sőt az égetést és a keserű orvosságok bevitelét is.... Némely krónikus betegség esetében csak hosszú idő múltán s csak különféle fájdalomkezelések végeztével várhatunk gyógyulást... Ha pedig egyesek nem helyesen alkalmazzák az orvostudományt, ezért még nekünk nem kell teljesen lemondanunk annak segítségéről... Nem volna helyes az Istentől kapott ajándékot elvetniünk csak azért, mert egyesek rosszul alkalmazzák azt; viszont egészségünk minden reményét az orvos kezeibe lerakni is állati butaság volna. Pedig néhány szerencsétlen szenvedőnél épp ezt látjuk: s ők nem átall-*

ják néha még megmentőjüknek vagy megváltójuknak is nevezni orvosait. Persze ugyanakkor az orvosok minden segítségének visszautasítása már megátalkodottságra vallana. – Nem szabad teljesen elvetnünk az orvostudományt, de azért nem érdemes csak benne reménykednünk. Használjuk inkább ezt is úgy, mint a földművelést, ahol végül a termést mégis csak Istentől kérjük. Éppen így, amikor az ésszerűség alapján orvost hivatunk, azért továbbra se hagyjunk fel Istenbe vetett reménységünkkel. (Basileios: Aszkétikon 55,1–3.5.)

IV/V. század. *Ha Isten szolgálója fájdalomról beszél, bár ez a fájdalom rejtve marad testében, habozás nélkül hinni kell neki. Mégis, ha a fájdalom gyógyítására olyat kér, ami kellemes, hacsak nem biztos hatású, az orvostól kell tanácsot kérni. (Regula S. Augustini 35)*

XII. század. *«A máj rossz emésztése». Ha valaki a legkülönfélébb ételeket mértéktelenül és válogatás nélkül fogyasztja, a táplálékok különféle nedveitől a mája károsodni fog és megkeményszik. Ennek következtében pedig az egészséges nedv, amelyet a májnak jótékony kenőcsként kellene valamennyi szervbe és testrészbe és testszövetbe küldenie, a különféle ártó nedvek miatt oly mértékben károsodik, daganat képződik, húsa meghasadozik, hogy az illető belesántul.*

«Letargia» Némely ember szervezetében az ártalmas nedvek olykor olyan füstöt bocsátanak ki, amely egészen az agyukig ér, és úgy megfertőzi az agyukat, hogy megbolondulnak, mindent elfelednek, és teljesen érzéketlenek lesznek tőle. (Bingeni Szt. Hildegárd OSB /1098–1179/)

XII. század. *Hozzád, a jóságoshoz vezetek szolgatársakat, akiket résztvevően testvéreknek nevezted, öregségtől és fájdalomtól meggyötörteket, szegénységtől elnyomottakat, sokféle betegségben szenvedőket és a testileg megcsönkültakat, minden tekintetben a megfelelő gondozást várókat, részben hogy megkönnyebbüljenek a fájdalomtól, felépüljenek az erőtlenségből és elnyerjék sebeik behegedését, részben hogy megszabaduljanak az ínségtől és vigaszt találjanak az elegendő élelemben és takaróban. (A bizánci Pantokrator-monostor Typikonja, 1136. Ford. Moravcsik Gy.)*

XIII/XX. század. Szt. Domonkos példájára, aki a beteg és bajban lévő testvérek atyja és vigasztalója volt, az előjárónak szorgos gondja legyen a betegekre, és még ha nem kéri is, adja meg nekik a szükséges felmentéseket. Ő is és az összes testvér szorgosan látogassák őket. – A betegség súlyosbodásával az előjáró, személyesen vagy más által, miután meghallgatta az orvos tanácsát, tapintatosan figyelmeztesse a testvért, hogy vegye fel a szentségeket. (Liber Constitutionum et Ordinationum Ordinis Fratrum Praedicatorum, 9. 11.)

XIII. század. *Ha valaki megbetegszik a testvérek közül, a többi testvér úgy szolgáljon neki, ahogy kívánná, hogy neki szolgálhasson* (Assisi Szt. Ferenc: Megerősített Regula, 6.)

XIII. század. *Ez szentséges szűznek, Szent Margit asszonnak vala nagy kenyereleti az beteg szororokhoz... Megmossa vala fejeket és lábokat a betegeknek, s mikoron szükséges vala, az ő hajokat ő fejekről tulajdon kezével elnyírja vala. Csak egyszer egy délben hét betegnek nyírte el hajokat. Megtisztejtja vala az betegöknek ő ruhájokat, és megveti vala agyokat. Ha mikoron valamely beteg vet /hány/, okád vala és e szent szűz hamar valami edént nem lelhet vala, tehát Szent Margit asszon markát tartja vala az beteg eleiben, és azban vet vala. Igyen örömet és nagy szerelemmel szolgál vala az betegöknek. – Egy időben az szolgálóleányok közül egy megbetegöle halálra. Mely betegnek minden teste igen varas és igen veres vala, úgyhogy egyebek utálnak övele bänni, de szent Margit asszon elmene és ez szegény beteget megferesztte önne kezével és megmosá fejét és megnyírte fejét. Ezenképpen nagy szeretettel szolgálta néki.* (Margit Legenda 1510)

XVI/XX. század. *Mint Irgalmas Testvérek egyre teljesebben kívánjuk kifejezni Krisztusnak a beteg és szűkölködő ember iránti érzéseit, és azokat nyilvánvalóvá tenni irgalmasági cselekedetekkel: gyengévé válunk a gyengével, és úgy szolgáljuk őt, mint aki az Isten Országának kegyeltje, Hirdetjük neki az Atya szeretetét és az általános üdvösség misztériumát. Megvédjük jogait és odaadjuk érte életünket. – Midőn meghívást kaptunk, hogy Irgalmas Testvérek legyünk, Isten arra is kiválasztott, hogy apostoli életközösséget alkossunk, hogy közösségekben éljük meg az Isten és a felebarát szeretetét. Minden embert testvériünknek tekintünk és főleg a gyengék és a betegek szolgálatának szenteljük magunkat. Szükségeitek és fájdalmaik megindítják szívünket. Sürgetnek bennünket, hogy orvosoljuk azokat és segítjük elő személyes haladásukat. – A betegápolás adománya letéteményeseinek és felelőseinek tekintjük magunkat. Ez kifejezi Rendünk identitását. – Betegápolásunk eredete a Názáreti Jézus életében rejlik: Ő a Lélek által felkenve és küldve, hogy a szegényeknek a jóhírt megvigye és a betegeket meggyógyítsa, gyógyításait az Isten Orzága elérkezésének messiási jeleként végzi és értékeli. Küldetésének tudatában kiváltképpen a gyengékhez, a betegekhez és a bűnösökhöz kerül közel. A szenvedőkkel szenved, azonosul a szegényekkel, a betegekkel és a rászorultakkal, és jelenlétének élő jeleivé teszi őket. Amit tehát közülük egynek is tesszünk, azt úgy tekinti, mintha vele tettük volna. – A betegápolás fogadalmával az előjárók iránti engedelmisségekben a betegek és a szükségét szenvedők ellátásának szenteljük magunkat. Kötelezzük magunkat, hogy nekik minden szükséges szolgálatot megadunk, még saját életünk veszélyeztetése árán is, teljesen Krisztus példáját követve, aki szeretetből halálra adta magát üdvösségünkért.* (Istenes Szt. János /1495–1550/ Irgalmas Rendjének Konstitúciói, 1984. 3. 5–6. 20. 22. pont)

Szakirodalom

I. Magyar

- FELVINCZY György: *De conservanda bona valetudine. Liber Scholae Salernitanae. Az Angliai Országban lévő Salernitana Scholának Jo Egesegegről való Megtartásának modjáról írott Könyve. Melly most Magyarra fordítottatott és Rhythmusokban alkalmaztatott.* Lőcse, 1694. (Az „Angliai” elírás!)
- WESZPRÉMY István orvosdoktor (1723–1799): *A Magyar Országi régi Orvos Doctorokról.* Pozsony, 1795.
- FENICZY: «Az irgalmasrend belgrádi házának emlékezete». *Magyar Sion* 3 (1865) 310–312.
- DEMKÓ Kálmán: *A magyar orvosi rend története.* Lőcse, 1892.
- WERTNER Mór: «Középkori magyar orvosok és gyógyszerezsek». *Századok* 27 (1893) 599–608.
- WEBER Samu: «A gyógyászat első nyomai a Szepességben». *A Szepesi Orvos- és Gyógyszerész-Egylet Évkönyve.* Késmárk, 1899. 34–36.
- DOLENECZ József: «Az irgalmasok». *Vasárnapi Újság* 58 (1911) 26. sz. 518–519.
- Békefi Remig zirci apát: «Orvosok, betegségek és gyógyítás az Árpádok korában». *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1912. Aug. 25–29-ig Veszprémben tartott XXXVI. Vándorgyűlésének történeti vázlatja és munkálatai.* Szerk. Kerekes Pál és Csiki Ernő. Franklin Társulat, Budapest, 1913. 183–193.
- ACKERMANN Kálmán: «Kórház és betegápolás az őskereszténységben». *Magyar Kultúra* 5(1917) I. 253–256.
- BARADLAI János: «A magyar bencések egészségügyi tevékenysége a királyság első századaiban». *MKult* 32(1929) I. 294–299.
- Dr. med. MAYER Ferenc Kolos: «Nagy Albert, a középkori orvostudós». *MKult* 33(1929) II. 353–362.
- KORBULY György: «Egészségápolás». *Magyar Művelődéstörténet.* Kiadta a Magyar Történelmi Társulat, é.n. /Budapest, 1940 körül/. I. 357–371.
- BORSA Gedeon: «A Szt. Antalról nev. Ispotályos Rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai». *OSzK Évkönyv* 1961. 223–231.
- BÁLINT Sándor: «A Szeged-Alsóvárosi ferencrendi kolostor hajdani gyógyító tevékenysége és orvosi szakkönyvei». *Comm.Hist Artis Med.* 73–74(1974) 173–177.
- KAPRONCZAY Katalin: «Egy elfeledett középkori betegség. Szent Antal tüze». *Orvosi Hetilap* 1975. 3.sz. 2728–30.
- SASVÁRI László: «Magyarországi egyházi betegellátó intézetek és testületek a XIX. század második felében». *Orvostört. Közl.* 97–99(1982) 209–218.

- SASVÁRI László: «A hazai irgalmasok betegápoló munkájáról». *Orvosi Hetilap* 126(1986) 22.sz. 1362–1363.
- SASVÁRI László: «A magyarországi betegápoló Irgalmas Rend működése (1867–1918)». *Comm. Hist. Artis Med.* 115–116(1986) 125–177.
- SASVÁRI László: «Szerzetesnővérek betegápoló és szociális tevékenysége Magyarországon /1867–1918/», «A magyarországi betegápoló irgalmas rend működése /1867–1918/». *Orvostört. Közl.* 113–114; 115–116.(1986) 121–128. 125–137.
- SASVÁRI László: «Szerzetesnővérek intézményes szeretet-szolgálat Magyarországon 1918-ig». *Vigilia* 52(1987) 357–361.
- HERTZKA, Dr. Gottfried: *Így gyógyít Isten. Szent Hildegárd gyógy módja*. Ford. Dr. Szenthelyi Molnár István. Makrovilág, Budapest, 1989.
- SÜLE Tamás: «Az Irgalmas Rend pécsi kórházának története». *Baranya*, 1991. 189–198.
- DOBLER Magda: «Magyarországi szerzetesrendek gyógyító hagyománya». BÁRDOS I. – BEKE M. (szerk.): *Egyházak a változó világban*, Esztergom, 1991. 435–436.
- GRYNAEUS Tamás: «A pálosok orvosló tevékenységének egy elfeledett emlékeről». *Pálos rendtörténeti tanulmányok I.* Budapest, 1994. 234–236.
- b.l.: «A kamillianusokról. Nyílt és rejtett sebek gyógyítói.» *Új Ember* 1996. febr. 11.
- SCHULTHEISZ Emil: «A hazai orvostudomány története a nagyszombati orvosi kar felállításáig». *Orvostörténeti Közlemények*, 1997. Suppl. 21. 185–196.
- VIDA Tivadar: «A szerzetesregulák egészségügyi és karitatív elemei». *Ökumenika* 3(1997) 29. sz. 7–16.
- PINTÉR József: *Gyógyítás és erkölcs*. Kairosz, Budapest, 2003. «Középkor. Az orvostudományi egyetemek». 70–86.
- HILDEGARD von BINGEN OSB: *Okok és gyógy módok*. Ford. Magyar László András. Kairosz, Budapest, 2004.
- MAYER, Johannes Gottfried – Dr. med. UEHLEKE, Bernhard – P. SAUM, Kilian: *Kólostori gyógyászat*. Ford. Almássy Ágnes, Károlyi Eszter és Szilágyi Eszter. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004.
- FÜHRKÖTTER, A. – SUDBRACK, J.: «Hildegard von Bingen». *Nagy misztikusok*. Ford. Trautwein Éva. Kairosz, 2005. 125–144.

2. Nemzetközi

- VEZIN Dr., Hermann: *Über Krankenhäuser, die Krankenpflege durch christliche Gemeinschaften und über Wirksamkeit französischer, englischer und russischer Frauen in den Hospitälern der Krim und der Türkei*. Münster, 1858.
- Corpus Medicorum Graecorum*, Berlin, 1914-től.

- MAYER, Claudius Franz: Das Zeitalter Mönchs- und Priestermedizin in Ungarn. Kyklos, Jahrbuch für Geschichte und Philosophie der Medizin, Band 3. Georg Thieme Verlag, Leipzig, 1930. 354–394.
- ORIENT, J.: *Die Entstehung der Mönchsorden und geistlichen Ärzte, Spitäler und Apotheken in Siebenbürgen*. Mittenwald, 1934.
- CRAEMER, U.: *Der Arzt und das Heilwesen im Mittelalter*, München, 1961.
- SCHELENZ, Hermann: *Geschichte der Pharmazie*. Hildesheim, 1962.
- MAGOULIAS, H. J.: «The Lives of the Saints as Sources of Data for the History of Byzantine Medicine in the Sixth and Seventh Centuries». *Byzantinische Zeitschrift* 57(1964) 128–133.
- Schipperges, H.: *Die Benediktiner in der Medizin des frühen Mittelalters*, Lipcse, 1964.
- BULLOUGH, Vern L.: *The development of Medicine as a Profession The Contribution of the Medieval University to Modern Medicine*. Hafner Publ. New York, 1966. (Salerno, Montpellier, Bologna, Paris) 46–73.
- PROBST, Christian: *Helfen und heilen. Hospital, Firmarie und Arzt des Deutschen Ordens in Preussen bis 1525*. Verlag Wissenschaftliches Archiv, Bad Godesberg, 1969.
- SAVARE, Claudine: *L'assistance aux malades dans les monastères de Province*. Marseille, 1972.
- DUFT, J.: *Notker, der Arzt, Mönchsarzt im frühmittelalterlichen St. Gallen*. Sankt Gallen, 1972.
- CAPUTO, P. – TORRE, D.: *L'assistenza ospedaliera e farmaceutica nell'Abbazia di Casamari*, Casamari, 1972.
- GINDELE, Corbinian: «Die Frühgeschichte klösterlichen Krankendienstes». *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner Ordens* 84(1973) 451–458.
- RICHARDS, Peter: *The Medieval leper and his northern heirs*. D.S. Brower, Cambridge, 1977.
- KAUFFMANN, Christopher J.: *Geschichte der Alexianerbrüder von 1789 bis zur Gegenwart (The Ministry of Healing)*, Dienst am Kranken. II. Aachen, 1978.
- MOULIN, L.: «L'infirmier». *Les religieux au moyen âge. X–XV. siècle*. Hachette, 1978. 217–220.
- VOGÜÉ, A. – ZIMMERMANN, G.: «Medicina». *Dizionario degli Istituti di Perfezione (DIP)* V. 1125–1134.
- VOLK, R.: *Gesundheitswesen und Wohltätigkeit im Spiegel der Byzantinischen Kloster-typika*. München, 1983.

- KAZHDAN, Alexander: «The Image of the medical Doctor in Byzantine Literature of the tenth to twelfth centuries». *Symposium on Byzantine Medicine*. Dumbarton Oaks Papers 38. 1984. 43–51.
- BACHMANN, Ulrike: *Medizinisches in den Schriften des griechischen Kirchenvaters Johannes Chrysostomos* (Diss.) Düsseldorf, 1984.
- SEMMLER, Josef: «Die Sorge um den kranken Mitbrüder im Benediktinerkloster des frühen und hohen Mittelalters». WUNDERLI, Peter (Hrsg.): *Der kranke Mensch in Mittelalter und Renaissance*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1986. 45–59.
- DIMIER, Anselme: «Infirmières cisterciennes». *Mélanges à la mémoire du P. Anselme Dimier*, présenté par Benoît CHAUVIN. Pupillin, 1987. 805–825.
- BELL, David N.: «The English Cistercians and the Practice of Medicine». *Cîteaux* 40(1989) 139–173.
- The Orthodox Dictionnaire of Byzantium* 1991. II. 1327–28.
- JACQUART, Danièle: *La science médicale occidentale entre deux renaissances (XIIe–XVe s.)*. Ashgate, Hampshire, 1997. «Le sens donné par Constantin l'Africain à son oeuvre: les chapitres introductifs en arabe et en latin». 71–89.
- SCHMITZ, Rudolf: *Geschichte der Pharmazie*. Govi Verlag, Eschborn, 1998. «Salerno als civitas Hippocratica. Toledo. Montpellier». 281–292. 478–481.
- COURTENAY, William J.: «Curers of Body and Soul. Medical Doctors as Theologians». BILLER, P. – ZIEGLER, J.: *Religion and Medicine in the Middle Ages*. York Medieval Press, 2001.
- „Klostermedizin“. *CChronik, Themenheft* 109(2002): Roth, H. J.: «Das Kloster, Ort der Heilung, Stätte des Heils». 161–168. – AUST, M.: «Das Kloster als Krankenhaus». 169–182. – MAYER, J.G.: «Zu Geschichte und Geist der Epoche der Klostermedizin». 183–198. – ANAGNOSTOU, S.: «Die Missionsmedizin der Jesuiten in Mittel- und Südamerika (XVI–XVIII.Jh.)». 241–253. – RICHTER, C.: «Zwischen Kreuz und Krankenpflege. Medizinische und pharmazeutische Aspekte im Werk des spätmittelalterlichen Deutschordensritters Heinrich von Pfalzpaint». 277–284.
- STATHAKOPOULOS, Dionysios Ch.: *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire*. Ashgate, Birmingham, 2004.
- RIEGER, Berndt: *Traditionelle europäische Medizin. Heilkunst und Rezepte der Mönche und Kräuterhexen*. Herbig, München, 2005.
- BAUM, Agnes: *Klostermedizin mit der Kraft der Hl. Hildegard*. Leoben–Wien, 2005.

CONTRIBUTIONS TO THE MEDICAL ACTIVITY OF MONKS

What is the cause of illness, suffering and inevitable death? Monks, from the very beginnings, answered these eternal human questions with acts. Until the 15–16th centuries, for nearly one and a half millennium, it was the monks belonging to different orders who had taken care of the sick and carried out the evangelical task of healing. This is testified among others by the earliest rules (Pachomius, Basil, Augustine, Benedict, Isidore of Seville), the stories of the *Apophthegmata Patrum*, ground-plans of hospitals and illustrations of orchards where herbs were grown, as well as by collections of recipes. The name of *Constantinus Africanus OSB* who had translated into Latin different Greek and Arabic works and with whom the second epoch of the *Salernitan School of Medicine* began, also has to be mentioned. In the Middle Ages medical centres equipped with pharmacies came into being around the Benedictine, Cistercian and Carthusian monasteries. During the Crusades the different orders of the knights also joined healing activity and the spread of leprosy created a new order.

We have only sporadic data concerning healing activity from the history of the Byzantine Empire. The most complete description has survived to posterity in the *typonikon* of the *xenodocheion* (hospital) founded by *st. Irene* (*Piroska* in Hungarian) wife of *John II Comnenus* and daughter of *St. Ladislas*, King of Hungary. The first data demonstrating the healing activity of monks in Hungary survived from the 12th century. Since laws issued by the Church soon prohibited priests from making surgical actions, healing and taking care of the sick henceforth remained for the monks. Albeit, medical education in Europe increased the number of erudite doctors of medicine, monks could hardly take part in this training. Cardinal *Péter Pázmány* when founding the university in the town of *Nagyszombat* also planned to set up a medical faculty, which, unfortunately he was unable to realize. With the appearance of new orders (*Fratres misericordiae*, *Camillians*) the service of the sick became more organized. Jesuits were famous for their activity in the field of pharmacology. Male monks could get admittance to universities of medicine only in the 19th century, while nuns much later, only in the 20th century. Further information can be obtained from books both in Hungarian and foreign languages.